

ЧЛАНЦИ

Проф. др Раде МИХАЉЧИЋ*

ГОСПОДАР - ВЛАДАРСКА ТИТУЛА ИВАНА ЦРНОЈЕВИЋА

Током средњег века реч господара задржала је више значења. То је разумљиво јер је веома раширена. Позната је у језицима свих словенских народа. Основа је у старословенском облику *гѡдподарь*. Отуда и пољски *gospodarz* и чешки *hospodar*.¹ Исто тако, јавља се у ћириличким исправама влашких и молдавских великодостојника.²

Осетна је разлика између господара као општег појма и господара као владарске титуле. Као општи појам, термин господар био је погодан за владарско звање, али на нашим просторима феудалне угледнике привлачиле су стране звучне титуле. Уосталом, звучним титулама се стицало међународно признање и обезбеђивало више место у замишљеном светском поретку држава.

Домаћин, газда куће, старешина породице или породичне задруге, вероватно су најстарија значења термина господар. Он, као *pater familias* одговара за поступке чланова уже породице, односно сродника, уколико је реч о породичној задрузи. Тако предвиђа 71. члан Душановог законика: *И ко зло учини, браћу или син, или сродник, који су у једној кући, све да њлаѡи ѡсѡодар куће, или да даде ко је зло учинио. Моћ старешине породице средином XIV века, када је извршена кодификација Законика, није спорна, али укућани свакако нису његови поданици, мада се он назива њиховим господаром. Међутим, сачувано је више података који изричито сведоче о односу господара и поданика. Господари су дубровачки пословни људи које су у српским земљама пратили *оѡпроци* и *ђеѡиѡићи*. Отрок је сам сносио посљедице неразумних поступака: *И у коѡа се нађе луд оѡпрок, ѡе кому ѡиѡа исѡакосѡи, да у ѡом ѡсѡодара не ѡиѡу,**

* Аутор је редовни професор на Филозофском факултету у Београду.

¹ Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сѡарина српских*; *Рјечник ЈАЗУ*; *Этимологический словарь славянских языков* 7, Москва 1980, 50-60.

² Најранији примери у *Documenta Romaniae historica* I (1247-1500), Bucuresti 1966; *Этимологический словарь*.

државно-правне идеологије у складу је чињеница да се царица више пута спомиње у Законику него краљ и наследник Стефана Душана. Јасно је онда зашто, у поплави звучних византијских звања у Српском царству, реч господар најчешће означава ситног иматника.⁹

Ипак, знатно пре кодификације Душановог законика господар је постао владарски атрибут. Збачени краљ Стефан Радослав обећао је Дубровнику знатне повластице уколико би се вратио на престо: *ако ми Боџ да и буду ѓосџодар како сам био*.¹⁰ Судбину прогнаника доживео је деспот Ђурађ Бранковић за време првог пада деспотовине. Тада се Дубровачка општина обавезала да чува благо *славноџа ѓосџодина десџоџа Ђурђа, ѓосџодара Срџске земље*. И после коначног пада деспотовине, Општина одаје дужно поштовање Ђурђу. У једној пресуди из 1462. године, дубровачки кнез и судије позивају се на исправу и печат *ѓосџодара срџскоџ свейџоџочившеџа ѓосџодина десџоџа*.¹¹ Термин господар постао је општи термин за државнике без обзира на њихову владарску титулу. Дубровчани са поштовањем спомињу *свейџоџочившеџа кнеза Лазара, ѓосџодара Србљем*.¹² Атрибут господар и титулу кнеза усвојило је и предање:

*Бранећ, ѓосџо, своџа ѓосџодара,
ѓосџодара славноџ кнез Лазара*.¹³

Има на претек примера где народни певач двоји титулу од пратећег атрибута:

*Кад ме џиџџаџ краљу ѓосџодару, или
Госџодару, силан цар-Сџеване*.¹⁴

Ђириличке исправе бележе султане као *велике ѓосџодаре*, турске великодостојнике као *ѓосџодаре*. Поседе светогорског манастира Лавре, Лазаревићи су ослободили свих намета осим *рабоџе великоџ ѓосџодара*. Монахиња Евгенија (кнегиња Милица) присећа се времена када је била приморана да иде *великому ѓосџодару*.¹⁵ Фебруара 1442, *велики ѓосџодар* султан Мурат II дао је трговачке повластице Дубровчанима. У исправу се предвиђа могућност размирица *са којим ѓосџодарем исџоџним или заџадним*.¹⁶ Претходне године Општина је добила одговор од Шабадина Башије *ѓосџодара свих заџадних сџрана*.¹⁷ Војвода Мехмед Челебија истиче да је *Павловића земље ѓосџодар*, а Мехмед бег да је *ѓосџодар срџске земље*.¹⁸

Иако се сам по себи нудио за званичну владарску титулу, овај термин је у српским крајевима тешко и споро налазио место у владар-

⁹ К. Јиречек, *Исџорија Срба II*, 133.

¹⁰ А. Соловјев, *Одабрани сџоменџици*, 26-27.

¹¹ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 406; Љ. Стојановић, *Повеље и џисма I-2*, 445.

¹² F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 386.

¹³ Вук II, 186.

¹⁴ Вук II, 111.

¹⁵ Ст. Новаковић, *Законски сџоменџици*, 496, 497.

¹⁶ Љ. Стојановић, *Повеље и џисма I-2*, 234.

¹⁷ Љ. Стојановић, *Повеље и џисма I-2*, 234-235.

¹⁸ Љ. Стојановић, *Повеље и џисма I-2*, 237.

ској идеологији. Тек расулом Српског царства створен је простор за нижа звања домаћег порекла, посебно у старим српским земљама. Овде није било звучних византијских достојанстава које је додељивао само цар. После смрти цара Уроша, феудални моћници, чак и они који су били у сродству са владарским родом Немањића, помирили су се са скромним звањима, али су се пре одлучивали за титулу *господин* него *господар*. Можда и због тога што звање господин у српској владарској идеологији има своју предисторију. Настало је знатно пре слабљења централне власти, осамостаљивања великаша и расула Српске државе. Оно је привремено заменило краљевско достојанство. Титулу господин први је носио Стефан Драгутин, пошто је, уговором у Дежеву 1282. године, престо и круну уступио млађем брату Милутину. Касније су ову титулу усвојили осамостаљени великаши Вук Бранковић, Балшићи, Константин Драгаш и Александар који је управљао Канином и Валоним.¹⁹

Константин Драгаш јавља се са обе титуле: *господин* и *господар*. То није необично јер су у питању синоними. Током средњег века господин и господар изједначавани су са латинским термином *dominus*. И у исправама влашких и молдавских великодостојника јављају се обе титуле. Термин господар потекао је из бугарског језика, а термин господин позајмљен је из српске дипломатике. Вероватно је то разлог да се оба израза понекад налазе у истом документу.²⁰

Међутим, српска владарска идеологија двоји некадашње синониме који су уздигнути у ранг владарских титула. Тешко је поверовати да је исти феудални моћник био и *господин* и *господар*. Још теже је поверовати у неукост канцеларије куће Драгаш чије су чланове красила највиша византијска достојанства севастократора и деспота.²¹ Из ове канцеларије није потекао потпис који, по читању Милоша Благојевића, гласи: **Во христа бога благовѣрнии Констандинъ господарь сербскій и Подѣнаю, вратъ деспота Иванны Драгаша.**²² Потпис је непоуздан за Стојана Новаковића који га је језички прилагодио добу Константина Драгаша.²³ Поред језичких одступања, потпис ни садржински не одговара стварности. Он је, по мишљењу Милоша Благојевића, дописан средином XIX века.²⁴ Под сумњом је и други потпис где се овај великаш јавља као господар: **Квстандинъ во христа бога благовѣрнии господарь сербскій, вратъ деспота Иванны.** И овде је реч о повељи чији су последњи редови, заједно са потписом, дописани другом руком.²⁵ Иначе, у осталим исправама Константин Драгаш

¹⁹ Р. Михаљчић, *Владарска титула господин*, ИГ 1-2 (1994) 29-36.

²⁰ I. Minea, *Gospodin si gospodar*, *Certetari istorice* 8-9 (1932-1933); D. P. Bogdan, *Diplomatica Slavo-Romana din secolele XIV si XV*, Bucuresti 1938, 3-187; E. Virtosu, *Titulatura domnilor si asocierea la domnie in Tara Romineasca si Moldova pina in secolul al XVI-lea*, *Biblioteca istorica IX* (1960) 194-195; Р. Михаљчић, *Владарска титула господин*, 35.

²¹ Б. Ферјанчић, *Деспоти* 168-176.

²² М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља. Прилози српској дипломатици*, ИГ 1-2 (1983), 45-46.

²³ Ст. Новаковић, *Законски синоними*, 456-457.

²⁴ М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, 47.

²⁵ М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, 47.

се бележи без титуле или као *господин*.²⁶ За ову тему речита је пресуда из 1376. године. *Господин* Константин послао је два епископа и кефалију струмичког да заједно са *сѣариницима* реше спор око имања који су водили непознати, свакако ситни властелин Борослав, *господар* Нежички (село) и манастир Хиландар.²⁷

Истоветан је случај са Балшом III Балшићем. Савременици су га ословљавали као *signor Balsa* или *signer Balsa*, дакле, господин.²⁸ Једино у осумњиченој даровници Светом Николи на Врањини, он је *самодржавни господин Балша, по милости Божијој дука велики и господин земљи зетској и свему зајадном њоморју*.²⁹ На произвољност упућује необична титула *дука велики*. Његов предак Балша II Балшић, после освајања Драча, постао је *дука драчки (δουξ Δυρραχίου)*, а не *дука велики*.³⁰

Први поуздани податак о титули господар налазимо у интитулацији Стјепана Вукчића Косаче: *Господин Сѣјейан, Божијом милости херцеџ од Свештога Саве, господин хумски и њиморски и велики војвода русаџа босанскога, кнез дрински*.³¹ Парадна интитулација овог великаша има стварну подлогу. Она говори о успону Стјепана Вукчића Косаче. Звања господар, велики војвода и кнез обједињује херцег као врховно достојанство. Лабава веза са централном влашћу остварује се овде почасним звањем великог војводе Русага босанског, док су господар и кнез стварне титуле са територијалном одредницом.

На истим начелима градила се интитулација пољског краља Казимира III (1330-1370). Узимамо је као паралелу управо због звања господар које је ушло у интитулацију овог владара средином XIV века, кад је Пољско припојена Кнежевина Галиција:

Я се ѿ король Казимиръ. краковъскни. и кѣмьвскни. и господарь. рускоѣ землѣ

Подъ державою великого корола краковъского Казимира и господара Рускоѣ землѣ

nos Casimirus dei gratia rex Polonie dominusque terre Russie.³² Казимир, дакле, истовремено носи две титуле. Проширењем државе, проширује се и његова интитулација. Исправе пољског краља Казимира и исправе Косача, указују на титулу која покрива само део државне територије, титулу преко које се исказује надлежност владара на одређеној територији.

²⁶ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 195; Ст. Новаковић, *Законски сѣоменици*, 455; Ст. Станојевић, *Сѣудије о српској дипломатици*, *Пошћис*, Глас СКА 106 (1923), 45; Б. Ферјанчић, *Десиоши*, 175.

²⁷ А. Соловјев, *Одабрани сѣоменици*, 169-171.

²⁸ S. Ljubić, *Listine X*, 67; Ст. Новаковић, *Законски сѣоменици*, 123, 383, 754; *Историја Црне Горе 2-2*, Титоград 1970, 47 (С. Ђирковић).

²⁹ Ст. Новаковић, *Законски сѣоменици*, 583-584.

³⁰ Љ. Стојановић, *Повеље и писма I-1*, 109; К. Жиречек, *Историја Срба I*, 318.

³¹ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 457, 466, 491, 492; Љ. Стојановић, *Повеље и писма I-2*, 64-65, 66, 69, 72, 76, 77, 78, 79.

³² А. Золтан, *К њредисѣиории русск. "государ"*, *Studia slavica Academiae scientiarum Hungaricae* 29 (1983), 76.

Пример херцега Стјепана, природно, следио је његов син Владислав. Пре него што је предузео достојанство херцега, иступао је као *џосџодар хумски и ѓриморски*.³³

Изграђивање посебног звања за Хумске земље могуће је пратити од раног средњег века. *Госџодару хумском* претходиле су раније титуле господара Хумске земље, прегледно изложене у дисертацији Синише Мишића: *архонџ Захумља, кнез Захумља, кнез хумски, велики кнез хумски, жуџан хумски, џосџодин Хумске земље*.³⁴ Стјепан II Котроманић је *бан Босни и џосџодин Хумској земљи*, односно *banus Bosne, Sale, Ucho-ge ac dominus generalis totius terre Chelmiie*.³⁵

Током XV века временом се усталила Хумска земља у интитулацији Котроманића, краљева *Срба и Босне*.³⁶ Од 1448. Хум се истовремено налазио у интитулацији и Котроманића и Косача, дакле, краљева и херцега. Али само Косаче истичу да су господари хумски и приморски.

За ову тему незаобилазно је питање русашке господе и русашких господара. Примајући краља Стефана Остоју за свог властелина, Дубровчани нас обавештавају како га је *џосџода Русаџа босанскоџ* опет прихватила за владара.³⁷ Војвода Радослав Павловић је априла 1421, као и *друџа русашка џосџода*, потврдио Дубровачкој општини део Конавала који им је уступио војвода Сандаљ.³⁸ Војвода Петар и кнез Никола, синови Радослава Павловића, истовремено су *џосџода русашка и џосџодари русаџу сџежници наших родиџеља и ѓрародиџеља*.³⁹ Сима Ѓирковић је показао да су русашка господа истакнути великаши Русага босанског, односно државе Котроманића, док су *џосџодари русаџу* исти великаши који самостално управљају својим русагом, односно својом облашћу или државом.⁴⁰ Они су област којом самостално управљају и коју називају русагом, наследили од *родиџеља и ѓрародиџеља*. Стјепан Вукчић Косача примио је *државу и русаџ у руке џосџоџива ми... како џосџодин русашки и велики војвода русаџу, сџежник мојих ѓрародиџеља*.⁴¹ Готово дословну формулацију садржи повеља војводе Иваниша Павловића издата Дубровачкој општини септембра 1442; *и судом Божим ѓријамше државу и русаџ у руке џосџоџива ми*. Као и Стјепан Вукчић Косача, Иваниш Павловић је *сџежник родиџеља и ѓрародиџеља*.⁴² Стежник је могао бити судија, посредник у спору, али овде је очигледно наследник.⁴³

³³ Љ. Стојановић, *Повеље и џисма I-2*, 128, 129.

³⁴ С. Мишић, *Хумске земље у средњем веку*, Београд 1996, 114-115.

³⁵ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 105; Ст. Новаковић, *Законски сџоменици*, 300-301.

³⁶ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 225, 226, 231, 248, 253, 280, 375, 429, 438, 448, 485; Ст. Новаковић, *Законски сџоменици*, 321, 332; Љ. Стојановић, *Повеље и џисма I-1*, 419, 490, 512; *Повеље и џисма I-2*, 117-118.

³⁷ Љ. Стојановић, *Повеље и џисма I-1*, 440.

³⁸ Љ. Стојановић, *Повеље и џисма I-1*, 575.

³⁹ Љ. Стојановић, *Повеље и џисма I-2*, 149.

⁴⁰ С. Ѓирковић, *Русашка џосџода*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 309.

⁴¹ Љ. Стојановић, *Повеље и џисма I-2*, 36-37.

⁴² Љ. Стојановић, *Повеље и џисма I-2*, 100.

⁴³ Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сџрана срџских*; *Рјечник JAZU*

Осамостаљени великаши отказивали су послушност Котроманићима, али су штовали круну као трансперсонални симбол. Према оновременој владарској идеологији, држава или Русаг босански двоји се од пролазне личности краља, а јединство државе огледа се у *йочейној круни босанској*⁴⁴ и сталешком сабору званом *сва Босна* или *сав Русаг босански*.⁴⁵ "Идеја о круни као трансперсоналном симболу и сабору племства као конститутивним елементима државе, омогућила је да се у правним и политичким схватањима сачува јединство Босне, упркос њеној дубокој стварној подељености".⁴⁶ Најистакнутији великаши са називом *госйода русашка*, више су исказивали свој друштвени статус него стварну приврженост централној власти. Управо слабљењем Котроманића, краљева *Срба и Босне*, осамостаљују се великаши, познатији као русашка господа него русашки господари.

Наша средњовековна ћириличка грађа садржи неупоредиво више података о титули господин него о титули господар. Термин господар се претежно користио као општи појам. Мада погодан за титулу, због разуђеног значења, тешко га је прихватала владарска идеологија. С друге стране, амбиције феудалних моћника биле су окренуте према звучним звањима страног порекла. Зато је дуг пут од господара као општег појма до владарске титуле. Она је први пут озваничена пред пад наших средњовековних држава у интитулацијама херцег Стјепана Вукчића Косаче и његовог сина Владислава, али као самостална титула јавља се тек крајем XV века у кући Црнојевића.

Са титулом господар, Иван Црнојевић је имао прилике да се упозна као вишегодишњи заточеник херцега Стјепана Вукчића Косаче. Касније се Иван Црнојевић ородио са овом породицом, женидбом са Маром, ћерком херцега Стјепана.⁴⁷ Сама по себи не меће претпоставка да је титулу господар преузео од Косача. Повељу о оснивању манастира на Цетињу, потписао је као *благоверени и Богом храними госйодар зейски Иван Црнојевић*. Сачуван је и његов печат са натписом **Иванъ Црноевикъ господаръ зетски**.⁴⁸

Потпис и печат недвосмислено сведоче да је господар основно владарско достојанство Ивана Црнојевића. Међутим, он је носио и титулу војводе. Обе титуле налазимо у запису из 1484. године на рукопису који је писан у дане *богом хранимаго госйодара војводе Црнојевића*.⁴⁹ Дијак Нико Косијер преписивао је један рукопис две године касније у дому *госйодара зецкога госйодина Ивана Црнојевића*.⁵⁰

Владарска титула господар није се дуго одржала у кући Црнојевића. Изоставља је већ Иванов син Ђурађ Црнојевић. Интитулације оца

⁴⁴ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I-1, 417.

⁴⁵ М. Динић, *Државни сабори*, 3-6.

⁴⁶ С. Ђирковић, *Русашка госйода*, 311.

⁴⁷ *Историја Црне Горе* 2-2, 287 (И. Божић); В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, Београд 1979, 52, 110.

⁴⁸ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 534; Ст. Новаковић, *Законски сјоменици*, 300-301.

⁴⁹ Љ. Стојановић, *Зайиси и најйиси* I, 353.

⁵⁰ Љ. Стојановић, *Зайиси и најйиси* I, 355.

и сина су сличне, али звања нису истоветна. Иванов наследник је боџом храними *џосїодин* или боџом храними војвода *Зейи џосїодин Гјурџ Црнојевић*.⁵¹ Према томе, Ђурађ се враћа једноставном, веома раширеном достојанству војводе, уобичајеном у кући Црнојевића, достојанству које су признавали српски деспоти, Млеци и Турци.⁵²

Иако је владарска титула господар брзо ишчезла, термин господар се одржао у владарској идеологији. Често га користе турски великодостојници. *Велики џосїодар*, видјели смо, резервисан је за турске султане, док су султанови намесници господари са територијалном одредницом. Територијалне одреднице по правилу су историјске покрајине под турском влашћу.

Деспот Вук, у народном сећању Змај Огњени Вук, писао је Алибегу, *џосїодару срїске земље и Подунавља*.⁵³ Интитулација је, дакле, преузета од српских владара. Примера има на претек и за друге крајеве. Војвода Ајаз-бег препоручио је Дубровачкој општини свога човека због наплате дуга.⁵⁴ Са звањем баше, Ајаз је у ћириличким исправама два пута забележен као господар *земље херцегове*, а јуна 1484. стигла је у Општину нова препорука од *Явзъ Фаше господара босанскога*.⁵⁵ Сачувана су три ћириличка документа Скендер-баше, *џосїодара босанског*, написана током 1486. године.⁵⁶ Почетком XVI века господар босански био је Фериз-бег.⁵⁷ Дубровачка општина примила је писмо од *воеводе Али-бега Павловића земљи џосїодара*.⁵⁸

Титула господара има свој епилог у познијој српској прошлости. Вук Караџић пише да су током Првог српског устанка господарем звали "Црног Ђорђија, и остале поглаваре и војводе, који су власт у рукама имали. Тако се ова ријеч говорила у Србији и за владања Милоша Обреновића првијех година, али послје он заповиједи да се господар не зове нико осим њега, и тако на остале старјешине пријеђе име господин. По томе се у Србији и данас само Александар Карађорђевић зове господар"⁵⁹.

⁵¹ Љ. Стојановић, *Записи и најписи* I, 381, 382, 383; Ј. Томић, *Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе*, Споменик СКА 47 (1909), 13-20.

⁵² *Историја српскога народа* II, Београд 1982, 420-422 (М. Благојевић, М. Спремић).

⁵³ Н. Радојчић, *Пет писма с краја XV века*, Јужнословенски филолог 20, 1-4 (1953-1954), 354-355.

⁵⁴ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I-2, 384.

⁵⁵ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I-2, 384-350.

⁵⁶ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I-2, 363-365.

⁵⁷ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I-2, 384-385.

⁵⁸ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I-2, 347.

⁵⁹ Вук Стефановић-Караџић, *Српски рјечник*, Београд 1972, 95-96.

Rade MIHALJČIĆ

GOSPODAR, RULER TITLE OF IVAN CRNOJEVIC

The Summary

Well known in the languages of all Slavic peoples, the word *gospodar* (Lat. *dominus*) had several meanings during the Middle Ages. A *gospodar* could have been the head of a household, the head (elder) of a family or a *zadruga* (an extended family group), or a Ragusan merchant (whether a member of the aristocracy, the lesser nobility, or an ordinary citizen). During the period of developed feudalism, *gospodar* was the common name for all members of privileged groups ranging from small landowners to statesmen. It is in this hierarchical framework that the word is found in the law code of Emperor Dušan.

Cyrillic documents from the Middle Ages contain much more information about the title *gospodin* than *gospodar*. The term *gospodar* was mostly used in a general sense. Although very convenient as a title because of its various meanings, it was hardly accepted by the ideology of the ruling class. On the other hand, powerful feudal lords were attracted by titles of foreign origin. That is the reason why the transition from *gospodar* in the general sense to *gospodar* as a ruler's title took such a long time. It was officially used for the first time shortly before the end of our Middle Ages, during the reigns of Duke (Herceg) Stjepan Vukcic Kosaca and his son Vladislav. As an independent title it was used for the first time at the end of the Middle Ages by the house of Crnojevic. In signing his name, Ivan Crnojevic used the title *gospodar zetski*, which was also inscribed on the seal used to certify official documents.